

**Bireysel ve Toplumsal Güvenlik:
İletişim Hakkı ve İfade Özgürlüğü**

Individual and Social Security:
Right of Communication and Freedom of Expression

Muzaffer Şeker

Prof. Dr. Muzaffer Şeker / mseker@tuba.gov.tr / ORCID: 0000-0002-7829-3937

TÜBA Başkanı Prof. Dr. Muzaffer Şeker 1995 yılında İngiltere’de Leicester Üniversitesi Tıp Fakültesi’nde İnsan Anatomisi üzerine doktora derecesi aldı. 2000 yılında doçent, 2006 yılında da profesör oldu. Birleşik Arap Emirlikleri’nde iki yıl öğretim görevlisi olarak çalıştı. Dr. Şeker, Aralık 2010 yılında Necmettin Erbakan Üniversitesi’ne kurucu rektör olarak atandı. Halen aynı üniversitede dersler vermeye devam eden Dr. Şeker, ulusal ve uluslararası birçok akademik organizasyonda ve sivil toplum kuruluşlarında görev almıştır.

Prof. Dr. Muzaffer Şeker / mseker@tuba.gov.tr

TÜBA President, Prof. Muzaffer Şeker received his Ph.D. in Human Anatomy at Leicester University, Faculty of Medicine in England. In 2000, he became an associate professor and in 2006, he became a full professor. He worked as an instructor in the United Arab Emirates for two years. Dr. Şeker was appointed as founding rector of Necmettin Erbakan University in 2018. T BA President Dr. Şeker, who currently also teaches at the same university, has been a member of many national and international academic organizations and non-governmental organizations.

Özet

Toplumların değişiminde dönemin enstrümanları değişimin öznesidir. Tarım toplumu için saban neyse bilgi toplumunda da bilgiyi yayan teknolojiler ve özellikle ağ teknolojisi aynı işlevi görmüştür. Bilgi, son yüzyılın en önemli enstrümanıdır ve bilgiyi yönetebilenler, küresel kaynaklara erişim ve kullanımda diğerlerine karşı önemli avantajlara sahiptirler. Bu avantajların en başında diğerlerini sürekli gözlemek ve onları yönlendirebilecek veriyi elde tutmak gelmektedir. Bilgi ve bilgi iletişim teknolojilerine yatırım yapanlar, diğer toplumlar üzerinde hegemon güç haline gelmişlerdir. Bilgi, zaman içinde geliştirilen teknolojiler sayesinde bugün akıllı olarak nitelenen yapıya dönüşmüştür. Bilgi toplumundan süper akıllı topluma geçiş de bu gelişmeler neticesinde ortaya çıkmıştır. Bu değişimde en önemli unsur, internet ve onunla ilgili gelişmelerin bütünüdür. Ağ teknolojisi ve telekomünikasyon sistemlerinin bütününü ifade eden ve günümüze hâkim olan akıllı sistemler konusunda Türkiye önemli atılımları hayata geçirmiş olsa da halen istenilen seviyeye ulaşamamıştır. Alana ilişkin çalışmaların teşvikine ihtiyaç olmakla birlikte bu değişime ayak uydurmakta belirli değerlerin gözden kaçırılmamasına ihtiyaç olduğu açıktır. En başta bu dönüşüm sürecinde ortaya çıkan sorunların herkes tarafından az çok tecrübe edilmesi sonucu ortaya çıkan sorunların farkındalığı ve alınması gereken önlemlere ihtiyaç vardır. Materyalist Kültür Despotizmi olarak da adlandırılabilir yeni bir dönem ile birlikte dünyanın bilginin denetimsiz yayılımını deneyimlediği düşünüldüğünde doğruluğu veya yanlışlığı tartışılmalı olan her türlü bilgiye ulaşımı kolay olduğu bu süreci sağlıklı yönetmeye gereksinim olduğu açıktır. Ancak mevcut küresel ağ ve uydu teknolojisi bağlamında monopol /tekel yapılar ile devletler açısından bireyi ve toplumu koruma adına denetimin belirli güçlükleri barındırdığı da ortadadır. Doğru bilgi ve bilgi güvenliği için otorite yoksunluğu sonucu tüm kurumların ve bireylerin güvenilirliği sorgulanabilir durumdadır. Bu çerçevede konunun birey ve toplum güvenliği açısından ele alınmasına gerek vardır. Bu makalede teknolojik gelişmeler neticesinde ortaya çıkan bilgi yayılımı bireysel ve toplumsal güvenlik kapsamında ele alınmaktadır. Konu, yeni küresel yapı içerisinde kutsallık atfedilen iletişim hakkı ve ifade özgürlüğü çerçevesinde literatür bağlamında irdelenmektedir.

Abstract

In the change of societies, the tools of the period are the subject of change. The function of the plow in the agricultural society has been taken over by the network technology in the information society. Information is the most important instrument of the last century, and those who can manage these data have significant advantages over others in accessing and using global resources. The foremost advantage of these is to constantly monitor others and to retain data that can guide them. One of the advantages of information analysis processes is to constantly monitor others and to store data that can guide them. Civilizations that invested in information and computer technologies in the past have become hegemonic powers over other societies over time. Today, information is transformed into smart technologies thanks to the technologies developed over time. The transition from the so-called information society to today's super smart society has emerged as a result of these developments. The most important factor in all these changes is the internet and the developments related to it. Smart systems, which are the combination of network technology and telecommunication systems, are considered important in Turkey, but the desired level has not been achieved yet. Although there is a need to encourage studies in this field, it is clear that certain values should not be overlooked in keeping up with this change. In particular, it is necessary for everyone to know the social problems that arise in this transformation process. With this period, which is also called Materialistic Cultural Despotism, there is a need for the control of knowledge. With this period, which is also called Materialistic Cultural Despotism, there is a need for the control of knowledge. In this process, it is seen that the world has experienced the uncontrolled spread of information, and access to all kinds of information whose accuracy or falsity is controversial has become easier. Accordingly, there is a need for the control of knowledge and effective management of its dissemination. However, it is clear that existing global network and satellite technologies serve monopoly structures or capitalist pioneer countries. In this structure, the need to struggle with certain difficulties that affect the individual and society is obvious. At this point, the situations created by the lack of authority for accurate information and information security have made the reliability of all institutions and individuals doubtful. In this context, it is necessary to deal with the issue in terms of individual and social security. In this article, the dissemination of information that emerges as a result of technological developments is discussed within the scope of individual and social security. The subject is examined in the context of the literature within the framework of the right of communication and freedom of expression, which are attributed sacred in the new global structure.

Takdim yerine...

Bireysel ve Toplumsal Güvenlik: İletişim Hakkı ve İfade Özgürlüğü

Muzaffer Şeker

Türkiye Bilimler Akademisi

Bilgi toplumundan (*information society*) 21. yüzyılın süper akıllı toplumuna (*super smart society*) doğru evrilirken bu değişimin en etkili faktörü olan internet ile ilgili belli konulara değinen çalışmalar ülkemiz için hala yeterli seviyede değildir. Bu dönüşüm sürecinde ortaya çıkan sorunların herkes tarafından az çok tecrübe edilmesi sonucu ortaya çıkan sorunların farkındalığı ve alınması gereken önlemler, bireyin ve karar alıcıların gündemine önemli bir başlık olarak yerleşmiştir.

Materyalist Kültür Despotizmi olarak da adlandırılabilen yeni bir dönem ile birlikte dünyamız muazzam bir bilgi kirliliği sürecine girmiştir. Doğruluğu veya yanlışlığı tartışmalı olan her türlü bilgiye ulaşımı kolay olduğu bu süreci sağlıklı yönetmek kendi için güçlükler barındırmaktadır. Doğru bilgi ve bilgi güvenliği için otorite yoksunluğu sonucu tüm kurumların ve bireylerin güvenilirliği sorgulanabilir durumdadır. Maalesef bu durum insanları popülist ve manipülatif yaklaşımların etkisinde kalmaya yatkın kılmıştır. Sosyal medyada doğruluğu tartışmalı olan kabul gören ya da daha inandırıcı kabul edilen haberlerin genel eğilimi kötümser ve karamsar olmalarıdır. Nitekim insanların sanal ortamda gerçeklikten uzak oluşturulan algılar ile her şeyi daha kötü olarak düşünme, yorumlama ve yargılaması sonucu toplumda kötümser ve güvensiz bakış inancı yaygınlaşmaktadır.

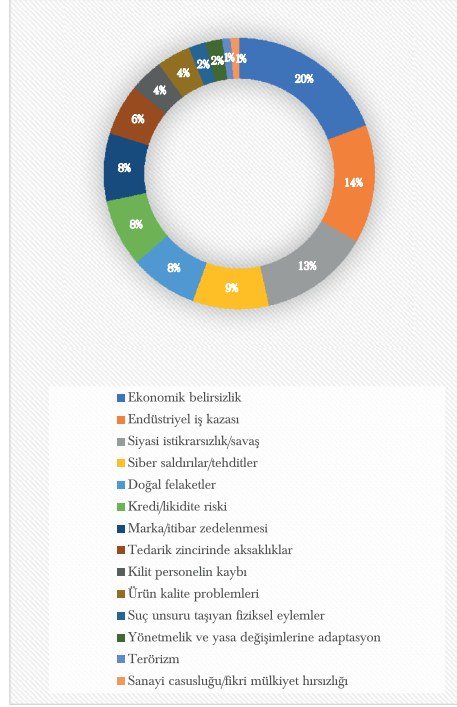
İnternetin sebebiyet verdiği ve özellikle son yıllarda gözle görülebilir hale gelen sorunlar ile ilgili akademik çalışmalar yürütülmektedir (TBMM, 2013; TÜBA, 2020; BTK, 2020; RTÜK, 2020). Fakat yerli ve milli donanım ve yazılım çalışmalarında uzun vadeli, kalıcı ve kararlı stratejiler yürütülmediğinden bu tür projelerde ortaya çıkan olumsuzluklar ve başarısızlıklar sonucu ilerlemeler sağlanamamaktadır. Basit, tekrardan ibaret ve yetersiz akademik çalışmalar nedeniyle

uluslararası şirketlerin etkinliği kısıtlanamamaktadır. Retorikten öteye geçilemeyen ve gerçek anlamda mücadeleden uzak proje ve programlar nedeniyle hem ülkemiz beşerî sermayesi ülke dışına çıkmak da hem de maddi ve manevi kaynaklarının israf olmasına neden olmaktadır. Ayrıca bu durum, gerçek anlamda sorun çözücü, uzun soluklu ve pro-aktif politika uygulanmasını da engellemektedir. İnternet, amacına uygun verimli olarak kullanılmaz ise gelişmeye açık özelliklerinden yararlanılamaz. Aynı zamanda internetin dünü anlaşılabilir, bugünü bilinemez ve yarını öngörülemez ise kapsamlı ve bütüncül bir internet politikası da uygulanamaz. Dolayısıyla ortaya çıkan politikalar sadece mevcut gelişmeleri geriden takip eden ve toplum mühendisliği dâhil her türlü etkiye açık savunmasız bir toplumsal yapı ortaya çıkarır. Vatandaşlarımızın güvenliğini sağlama görevi gereği olarak bu durum karşısında önleyici tedbirler de dahil olmak üzere çalışmalar yapmak ve uygulamalar ortaya koymak devletlerin görevidir.

Dünyada kişiler bazında internete erişimi oranları her geçen yıl artmaktadır. İnternete ulaşımın giderek kolaylaşması ve internet kullanım oranlarındaki hızlı artış, tartışılması gereken birçok soruyu gündeme getirmiştir. Hayatının her döneminde; her mekânda, her zamanda internet ile etkileşim halinde olan insan-öğlü, çok büyük bir güç haline gelmiş olan interneti, tehdit ve mücadele edilmesi gereken bir olgu olarak değil, hayata yardımcı olarak algılamak ve kullanmak zorundadır. Bu güç, ancak bu şekilde kontrol edilebilir. Aksi durumda bu gücün önünde durmak mümkün olmadığı gibi karşı koymanın etkileri, zararları azaltmaktan ziyade daha tahrip edici bir boyut alabilir.

Toplumların gelişmişlik düzeyinin göstergesi olarak kullanılan kriterler, değişken verilerden oluşmaktadır. Dünyada ve ülkemizde bu kriterler arasında önemli olarak nitelendirilebilen bilişim ve teknoloji altyapısı, erişilebilirlik düzeyi, internet kullanıcı sayısı vb. başlıklar, bireysel beklentilerin çok üstünde hızlı ve değişken bir şekilde toplumsal trendleri de etkilemektedir. İnternetin bir refah/gelişmişlik göstergesi olarak hayatı kolaylaştırması ve dolayısı ile verimlilik artışı, hızlı işlem yönetimi; bilişim teknolojilerinin (BT) ticari ve siyasi hayat kadar eğitim ve sağlık başta olmak üzere birçok hizmet sektörünü de yönlendirme, yönetme ve suüstimal yoluyla istismar etme potansiyelini barındırmaktadır. Ülkemizde Dijital Dönüşüm Ofisi ve E-Devlet politikaları alt başlıkları ile önemli bir stratejik eyleme dönüşen internet politikalarının mevzuat altyapısı düzenlenmeye çalışılsa da kurumsal ve bireysel kullanım yaygınlığının kısa sürede hızlı bir artış göstermesi, tüm sektörler açısından ama daha da önemlisi devletin ve bireyin güvenliği açısından ciddi riskler içeren bir boyuta ulaşmıştır. Bilişim teknolojilerindeki gelişmeler ve şirketlerin teknolojiye uyumu firmaların karşılaştıkları risk algılarını da değiştirmiştir. Özellikle son dönemde siber saldırılar şirketlerin önemli gördüğü ilk 5 risk faktörü içerisinde yer almaktadır (Marsh & TÜSİAD, 2020: 4).

Şekil 1. Şirketlerin risk algısı

Kaynak: (Marsh & TÜSİAD, 2020: 4)

Bahsi geçen risklerin en önemli iki nedeni; bilişim teknolojilerinin baş döndürücü gelişimi ve bu gelişime ayak uydurmada yetersiz kalan enformatik cehalete (Avcı, 2020) dayalı bireysel hatalardır. Karar alıcılar için bu yaşanan olumlu/olumsuz keskin gelişmeleri bilimsel çerçevede değerlendirmek ve gelecek kuşaklar için olası değişim ve dönüşüm süreçlerinin insan odaklı planlama stratejileri konusunda geniş katımlı, ilgili paydaşların bilgi alışverişine dayalı bir iş birliği geliştirmesinin zorunlu olduğu açıktır. Bu kapsamda konunun ekonomik, sosyal ve kültürel boyutlarıyla beraber birey ve toplum güvenliği odaklı ülkemizin kültürel değerlerinin temel hassasiyetleri göz önünde bulundurularak mevcut ve geleceğe yönelik çıkan ve çıkması muhtemel olan tüm sorunların tespitine yönelik çözüm odaklı analiz ve tartışmaların bilim insanları tarafından masaya yatırılarak gerçekleştirilmesi gerekliliktir. TÜBA olarak bu konuda multidisipliner bakışla yetkin isimlerden bir çalışma grubu oluşturulmuş ve toplantılar gerçekleştirilmiştir (TÜBA - Bilişim Teknolojisi ve İletişim: İnternet ve Toplumsal Etkileri Toplantısı, 2020).

Modern dönemde ticari, siyasi ve etik konularda karşılaşılan sorunların bireyler, aile ve kurumlar üzerinde maddi ve manevi açıdan oluşturduğu hasarlar, gelecek nesillerin karakterlerini, yeteneklerini, mesleki yetkinlikleri ve verimliliklerini de etkileyecek önlenemez toplumsal bir travmaya dönüşmektedir. Bu travmanın sebeplerinden birisi de internet ve bilişim teknolojilerinde yaşanan donanım ve

yazılım kaynaklı gelişmelerin baş döndürücü hızıdır. Yaşanan travmanın derinleşmemesi ve toplum güvenliğini tehdit edici boyuta erişmemesi için bilişim teknolojilerinin avantaj ve riskleri iyi analiz edilerek sağlıklı bir süreç yönetimi ve stratejisi gerekmektedir. Bu süreç yönetiminin güvenliği için en temel gereklilik sistem içerisindeki kayıt dışının ortadan kaldırılması, kullanıcı dostu güvenlik algoritmalarının geliştirilmesi, şeffaf kullanım ve BT ilişkili hukuki zeminin sağlanmasıdır. Ayrıca süreç yönetiminde sağlıklı verilere, bilimsel analiz ve stratejilere gerek duyulmaktadır. Bu noktada karar alıcılara doğru bilgilendirme yapılması zaruridir. Yapay zekâ (YZ) uygulama alanlarının yaygınlaşması ile bu konudaki çalışmalara olan toplumsal gereksinim daha üst düzeye ulaşacaktır. Sektör bazlı değişimler ile beraber gerek ticari yöntemler gerekse de istihdam şekillerinde nicel ve nitel farklılaşmalar YZ teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte toplumsal güvenliği etkileyecek riskler barındırmaktadır. Biyomedikal ve biyoinformatik teknolojileri ile birey davranışlarını yönlendirme konularında yürütülen ortak YZ çalışmalarının sonucu, faydalı teknolojik gelişmeler doğurmaktan öteye ticari ve siyasi kaygılarla insanları psiko-sosyal güdülemeyle toplumsal dijital köleleşme riskini gündeme taşımıştır. Hatta YZ ve iletişim teknolojilerinin birlikte Endüstri 4.0 (Toplum Mühendisliği 5.0 vb.) tanımlamaların insani değerlerle birleşmediği takdirde toplumların felaketine neden olacağı değerlendirilmektedir. (Değer Tabanlı Teknolojik Dönüşüm, 2017, 133-36) Yeni gelişmeler, gerçek yahut sanal tehditler sebebiyle toplumdan topluma teknolojik gelişmelere karşı farklı kaygılarla direnç noktaları oluşturmaktadır. Tüm dünyada YZ ve robot teknolojilerinin yapısal işsizliğe sebep olacağı öngörülmesine karşın (Arıkan, 2020) BT ve YZ'nin yeni endüstriyel ve lojistik alanlar üzerinden de alternatif istihdam çeşitlendirmesi sağladığı da savunulmaktadır. Gerçekten de endüstri tarihinde yaşanan dramatik çöküşler yanı sıra bu tür dönüşümler, yeni iş alanları ve fırsatları doğurmuştur.

Gençlerin eğlence kültüründe BT ve çevrimiçi uygulamaların son yıllarda yaygınlaştığı bir gerçektir. Eğitim, öğretim ve eğlence sektöründe dijital ağırlıklı yeni bir ekosistemin geliştiği ve bu gelişimin sektörel bazda ciddi bir pazar payına sahip olduğu görülmektedir. Özellikle son dönemde COVID-19 küresel salgını dolayısı ile insanların evde kalma sürelerindeki artış ve karantina süreçleriyle boş vakitlerini farklı değerlendirmeleri eğilimleri sonucu internet tabanlı eğitim programları ve eğlence yazılımları kullanımının hayatın içerisindeki kapladığı alan genişlemiştir. Bu konudaki denetimsiz, niteliksiz ve kısır içeriklerin piyasayı işgali ise nitelik ve güvenlik sorunlarını arttırmıştır. Özellikle ailenin geleceğini tehdit eden farklı hayat tarzı sunumlarının propagandası, ahlaki değerlere ters, psikolojik sorunları olanları tetikleyici, ırkçılık ve ötekileştirme destekli şiddet içeren yapımların ve yazılımların bu dönemde yaygınlaşması kaygı vericidir (Bulduklu, 2020).

Gerek küresel salgın sürecindeki tedbirler gerekse de teknolojik gelişmelerin doğal seyri ile dijital platformlar, uzaktan erişim ve haberleşme sistemlerinin kapasitesi giderek artmaktadır. Bu durumun oluşturduğu enerji tüketimindeki artış ve donanım artıklarının uzun süreli dönüşüme uğramasına bağlı çevre

kirliliği ile henüz tam ispatlanamamış olsa da insan vücudunu olumsuz etkileyen sinyal ve ışınların oluşturduğu hasarlar, akademik dünyanın tartışma konuları arasındadır. Dijital dönüşüm, kurumların mevcut süreçlerini gözden geçirerek esnek ve dinamik bir donanım ve yazılım zenginliğine gereksinimleri olduğunu göstermiştir. Kurumların ağ ve sistem güvenliği, uygulama ve veri güvenliği, taşınabilir cihaz ve ortam güvenliği, nesnelerin interneti, cihazların güvenliği, personel güvenliği, mesajlaşma güvenliği ve bulut bilişim güvenliği gibi kritik ve stratejik başlıklarda etkin önlemleri önceden almalarının gereği ve deneyimli, eğitilmiş, nitelikli insan kaynağı yetiştirmelerinin hayati bir öneme sahip olduğu gözlemlenmiştir (Mataracıoğlu vd., 2020).

Bireylerin kötü niyetli kullanıcıların elinde savunmasız ve istismara açık şekilde mağdur duruma düşürülmemesi yanı sıra temel haklar olan iletişim ve ifade özgürlüğü haklarını esas alarak bireyi ve toplumu korumak üzere BT'nin tüm ülkelerin etkin katılımı ile oluşturulacak uluslararası hukuk nezdinde bir standardizasyona kavuşturulması gerekmektedir. Bu bağlamda G-20 ülkelerinin bilim akademileri tarafından oluşturulan Science-20 (S-20) organizasyonunun 2020 gündeminde olan dört başlıktan birisi olan “Dijital Dönüşüm” başlığında TÜBA olarak BT'nin faydalı işlerde kullanımının önemini vurgulayarak, internetin ülkelerin egemenlik haklarının ihlal edilmesinde kullanılmasının sorunlarına dikkat çekti. Yanlış bilgi ve dezenformasyonun oluşturduğu sorunların sadece sanal olarak kalmadığını toplum üzerinde psikolojik ve sosyolojik etkilere sebep olduğunu belirterek tüm ülkeler tarafından kabul edilen internet etik kodları için çalışmalar yapılmasını gerektiğini vurguladık. Uluslararası alanda siber saldırıların yaygınlaştığı, ticari ve siyasi manipülasyonlara neden olduğu aleni bir şekilde devletler arası ihtilaflara sebep olacak düzeyde tartışılmaktadır. Ayrıca ABD, Rusya ve Çin gibi küresel güçlerin yanı sıra birçok ülke istihbaratının özel önlemler almak üzere yeni birimler ve stratejiler oluşturduğu bir süreçte siber saldırıların teknik ve sosyo-ekonomik analizlerinin değerli olduğu anlaşılmaktadır.

Ülkemizde gerek meclis araştırma komisyonları (TBMM Araştırma Komisyonu Raporu, 2012) gerekse de ilgili kuruluşların bu konuda çalışmaları bulunsa da BT konusuna akademik açıdan çok boyutlu yaklaşmak gereklidir. Bilişim teknolojisindeki güncel gelişmeleri incelemenin yanında bu gelişmelerin ortaya çıkardığı ekonomik ve sosyal etkilere de odaklanılmalıdır. Bu amaçla ortaya çıkan etkilerinin önceden tartışılması ve karşı konulması, gittikçe zorlaşan bu gücünün, toplumun faydası doğrultusunda nasıl kanalize edilebileceğinin analizinin yapılması ve karar alıcılara/politika yapıcılara yol gösterilmesi görevi akademisyenlere düşmektedir. TÜBA'nın “bilimsel konular ve bilimsel önceliklerin saptanması amacıyla incelemelerde bulunmak ve danışmanlık yapma” görevi kapsamında hazırladığımız bu kitapta BT değişim ve dönüşüm bilim insanları tarafından kapsamlı ve multidisipliner bakış açısıyla ele alınmaktadır. İnternetin yukarıda bahsedilen etkilerinin önceden tartışılması ve karşı konulması gittikçe zorlaşan bu gücünün toplumun faydası doğrultusunda nasıl kanalize edilebileceğinin analizinin yapılması ve karar alıcılara/politika yapıcılara yol gösterilmesi görevi ise akademisyenlere düşmektedir.

Sonuç olarak, sektörel etkileşim boyutu yaygın hızlı değişen ve gelişen bu multidisipliner alanın sorunlarının sadece mevzuat düzenlemeleri ile çözülemeyeceğimizi bilmemiz gerekiyor. Bilişim teknolojileri ve sosyal medya okuryazarlığı eğitimi başta olmak üzere farkındalık çalışmaları yanısıra milli yazılım üretimleri ile de konunun desteklenmesinin gerekli ve yararlı olacağını vurgulamak isteriz.

Kaynakça / References

- Arıkan, E. (2020). Küresel Salgın Sonrası Bilişim Teknolojilerindeki Gelişmeler ve Yapay Zekâ. *Küresel Salgının Anatomisi: İnsan ve Toplumun Geleceği*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.
- Avcı, N. (2020). *Enformatik cehalet*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu (BTK), Bilgi Merkezi (2020). *Yayınlar*: <https://www.btk.gov.tr/raporlar> [09/07/2020].
- Bulduklı, Y. (2020). COVID-19 Süreci ve Sonrası: Medya-Eğlence ve Spor Sektörü. *Küresel Salgının Anatomisi: İnsan ve Toplumun Geleceği*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.
- Değer Tabanlı Teknolojik Dönüşüm, MÜSİAD, İstanbul, Mart 2017. Rapor No: 102: <http://web.musiad.org.tr/F/Root/Pdf/deger-tabanlı-teknojik-donusum.PDF> [13.07.2020]
- Marsh & TÜSİAD (2020). 2020 Türkiye Siber Risk Algı Araştırması: <https://www.marsh.com/content/dam/marsh/Documents/PDF/tr/tr/2020-siber-risk-algı-arastirmasi.pdf> [12.07.2020].
- Mataracıoğlu, T. vd. (2020). Küresel Salgın Sonrasında Ulusal Bilişim Güvenliği. *Küresel Salgının Anatomisi: İnsan ve Toplumun Geleceği*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları
- Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) Araştırmaları, Bilgi Merkezi (2020). <https://www.rtuk.gov.tr/rtuk-kamuoyu-arastirmalari-3890> [09/07/2020].
- TÜBA. (2020). Bilişim Teknolojisi ve İletişim: İnternet ve Toplumsal Etkileri Toplantısı, Boğaziçi Üniversitesi, 7-8 Şubat 2020, İstanbul.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), *Bilişim ve İnternet Araştırma Komisyonu (BİAK) Raporu*: <http://www.biakraporu.org/> [09/07/2020].
- TBMM Araştırma Komisyonu Raporu, Bilgi Toplumu Olma Yolunda Bilişim Sektöründeki Gelişmeler ile İnternet Kullanımının Başta Çocuklar, Gençler ve Aile Yapısı Üzerinde Olmak Üzere Etkilerinin Araştırılması Amacıyla Kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi Araştırma Komisyonu Raporu. (2012) <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem24/yil01/ss381.pdf> [05.07.2020].